

O'ZBEKISTONDA RADIONING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI (1927-1991-yillar)

Mashhura Temirova Muhammadaminovna

Qo'qon davlat pedagogika instituti v.b dotsenti.

Kimsanboyev Raxmonjon Valizoda

Qo'qon davlat pedagogika instituti 3-bosqich talabasi

MAQOLA HAQIDA

ANNOTATSIYA

Qabul qilindi: 24-iyun 2023-yil

Tasdiqlandi: 26-iyun 2023-yil

Jurnal soni: 7

Maqola raqami: 19

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v7i7.785>

KALIT SO'ZLAR/ Ключевые слова/

keywords

radio, radiodastur, radioeshittirish, tinglovchi, radio to'liqin, radiostansiya, pochta, radio savodxonlik.

Mazkur maqolada O'zbekistonda radioning shakllanishi va rivojlanishi masalalari ilmiy tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada ikkinchi jahon urushi yillarida radiodasturlarni tashkil etish va bu dasturlarni olib borgan radio suhandonlar to'g'risidagi so'z boradi.

Kirish. XX asrning boshlarida jahonda globallashuv jarayonlari ijtimoiy taraqqiyotning ajralmas qismiga aylandi, turli texnik-madaniy yangiliklar natijasida kishilar dunyoqarashi o'zgardi, jahon sivilizatsiyasi tarixi axborotlashgan davrga qadam qo'ydi. Aholining axborotga bo'lgan ehtiyojini ta'minlash, mamlakatning iqtisodiy, madaniy va siyosiy hayoti haqida axborot yetkazib berishda radio alohida ahamiyat kasb etdi. Endilikda insoniyat gazeta singari radioga ham ko'proq murojaat qiladigan bo'ldi. Radio hali internet shakllanmagan davrda ko'pgina mintaqalar o'rtasida axborotlarni to'g'ridan-to'g'ri yetkazishda imkoniyati katta ekanligini ko'rsatdi. Natijada, har bir mamlakatda davlat va jamiyat hayotida radioning o'rni yildan yilga oshib bordi. Ayniqsa, bu holat AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya, Rossiya singari rivojlangan davlatlarda radioni rivojlantirish bo'yicha o'zaro raqobatni yuzaga keltirdi. Jahonning qator ilmiy markazlari va oliy ta'lim muassasalarida ommaviy axborot vositalarining shakllanishi hamda ularning rivojlanish tarixi masalalariga doir ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, radio tarmog'ining huquqiy va ijtimoiy jihatlari hamda ularning tarixiy rivojlanish xususiyatlari tadqiq etilgan. Ayniqsa, radioning aholiga axborot yetkazish, davlat va jamiyat hayotini demokratlashtirish, fuqarolarda huquqiy, siyosiy, ekologik, madaniy dunyoqarashni shakllantirishdagi roli mintaqalar kesimida o'rganilmoqda. Shuningdek, radioning har bir mamlakatning ijobiy imijini shakllantirish, sportni ommalashtirish va biznes sektorni rivojlantirishdagi roli media tadqiqot markazlarida tahlil etib borilmoqda. Bu o'z navbatida radioeshittirishlarning jamiyat ijtimoiy-madaniy hayotidagi rolini kengaytirish bo'yicha zamonaviy mexanizmlarni takomillashtirish uchun tadqiqotlar olib borish zaruratini keltirib chiqardi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda radioning faoliyati, radiojurnalistika sohasida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar, radioeshittirishlarning mazmun-mundariyasi, ularda ko'tarilgan muammolar, tinglovchilar talabi, radio va tinglovchi munosabatlari, efirga uzatilayotgan eshittirishlarda badiiy mahorat masalalari bir qator jurnalistlar, tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan.

O'zbekiston radiosining vujudga kelish tarixi, xususan bu jarayonlarning 1917-yildan 1937-yilga qadar Turkiston o'lkasida va keyinchalik O'zbekiston SSR hududlarida bajarilgan ishlari tahlili B.Rihsiev tomonidan tadqiq etilgan¹³⁰. Boshqa bir tadqiqotchi A.F.Yesinning ilmiy tadqiqotlarida esa radio va televideniye, uning shakllanishi va jamiyat hayotida qaror topib borishi jarayonlari, radio va televideniye ijtimoiy hamda ma'naviy-ma'rifiy, badiiy va

madaniy sohalaridagi o'rni va ta'siri masalalari tarixiy nuqtayi nazardan o'rganib chiqilgan¹³¹. Shuningdek, bu tadqiqotlar orasida Qoraqalpog'iston radiosining 1930-1990-yillardagi faoliyati tarixini o'rgangan T.Madrayimovning ishini alohida ko'rsatib o'tish maqsadga muvofiqdir, mazkur tadqiqot Qoraqalpog'istonda radioning tashkil etilishi va radioeshittirishlarning yo'lga qo'yilishi tarixini ilmiy jihatdan keng tahlil etilgan kam sonli ishlardan biri sifatida alohida ilmiy ahamiyatga ega¹³². 1917-1941-yillardagi O'zbekiston aloqa vositalarining shakllanish jarayonlarini yoritgan H.Salamullayev ham respublika radiosiga alohida to'xtaladi¹³³. 1950-1990-yillarda respublika madaniy hayoti rivojida OAVning, xususan, radioning o'rni va ahamiyati borasidagi masalalar A.Mavrulov va Y.Ergashevalar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarda o'z aksini topgan¹³⁴.

Tadqiqot metodologiyasi O'zbekistonda radiolashirish jarayonining to'rtta bosqichi ko'rsatilgan: birinchi bosqich (1927-1941-yillar) – respublika va viloyat markazlarida dastlabki radiolarning shakllanishi va rivojlanishi, ikkinchi bosqich, (1941-1945-yillar) – ikkinchi jahon urushi davrida radioning front ortidagi faoliyati, uchinchi bosqich (1945-1960-yillar) – radio sohasida jurnalist va texnik kadrlar muammosining bartaraf etilishi hamda moddiy-texnik bazasining yaxshilanganligi, to'rtinchi bosqich (1970-1991-yillar) – viloyatlarda barcha qulayliklarga ega bo'lgan radio uylarining qurilishi hamda radiodasturlarning xalq hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lganligi bilan bog'liq omillar qiyosiy jihatdan aniqlangan.

Tahlil va natijalar muhokamasi. Radio aloqasi orqali o'ziga kerakli axborotlarni xalq orasida tarqatish ham sovet hokimiyati uchun tashviqot hamda targ'ibot ishida muhim o'rin tutgan. Ma'lumki, 1915-yilda Toshkent va Kushkada dastlabki radiostansiyalar qurildi. Mazkur stansiyalarga o'sha davrdagi eng yaxshi apparaturalar – Germaniyaning “Simens va Galske” zavodi asbob-uskunalar o'rnatildi. 1917-yilda bolsheviklar hokimiyat tepasiga kelgandan so'ng ro'y bergan siyosiy buhronlar sababli ushbu radiostansiyalar umuman ta'mirlanmadi, natijada ular yaroqsiz ahvolga kelib qoldi. Davlat ahamiyatiga molik vazifa sifatida 1921-yil o'rtalarida Turkiston radiotelegrafi qaytadan tashkil qilina boshladi, barcha radiostansiyalar pochta va telegraf xalq komissarligi ixtiyoriga berildi. Turkistonda esa faqat 1920-yildan boshlab bu masalaga e'tibor qilina boshlandi. Xususan, davlat ahamiyatiga molik vazifa sifatida 1921-yil o'rtalarida Turkiston radiotelegrafi qaytadan tashkil qilinib, barcha radiostansiyalar Pochta va Telegraf Xalq komissarligi ixtiyoriga berildi¹³⁵. Davr talabiga ko'ra soha faoliyati markazlashtirildi. Mahalliy aloqachilarga yordam ko'rsatish uchun 1920-yilda

¹³⁰ Рихсиев Б.А. Становление и развитие Узбекского радиовещания (1917-1937 гг). Автореф. дисс на соиск.канд. истор. наук. – Т; 1972.

¹³¹ Есин А.Ф. Деятельность Компартии Узбекистана по повышению роли радиовещания и телевидения в коммунистическом воспитании трудящихся (на материалах радиовещания и телевидения Узбекистана 1959-1966 гг.): Автореф. дисс на соиск.канд.ист.наук. – Т; 1977.

¹³² Мадреймов Т. История и развития средства массовой информации в Каракалпакистане в 1930-1990 гг. (радиовещание и телевидение). Автореф.дисс на соиск. канд. истор.наук. – Т; 1997.

¹³³ Salomullayev. X.S. O'zbekistonda aloqa vositalarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari, yutuqlari va muammolari, (tarixiy nuqtai nazar 1917-1941). Автореф. дисс на соиск. канд. истор. наук. – Т; 1994.

¹³⁴ Маврулов А. Культура Узбекистана на современном этапе: общее состояние, проблемы, тенденции развития (середина 70-х. – 1990 гг.). Автореф.дисс на соиск.доктор. истор. наук. – Т; 1993. Эргашева Ю. Культура Узбекистана: состояние, тенденции и проблемы развития (50-60-е год). Автореф. на соиск. доктор канд. истор. наук. – Т; 1998.

¹³⁵ Temirova M, Imomnazarova Y. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda radio: rivojlanishi, yo'nalishlari va transformatsiyasi. – Т., 2017. – В. 7.

Moskvadan Pochta va Telegraf Xalq komissarligi besh nafar radiotelegrafist, ikki nafar elektrotexniklarni 10 ta radiostansiya bilan respublikaga yubordi. Apparatlar Samarqand, Xiva, Marg'ilon, Farg'ona shaharlarida o'rnatilib, keyinchalik ular orqali hududlar hamda Rossiya Federatsiyasining boshqa shaharlari bilan mustahkam aloqa qilish imkoniyatlari yaratildi¹³⁶.

1925-yilning iyulida VKP(b) Markaziy Komiteti qoshida radio komissiya tuzildi. Bu komissiya zimmasiga radioeshittirish ishida mafkuraviy tomonlarni diqqat bilan kuzatib borish, radio targ'iboti olib borish bilan bog'liq bo'lgan tashkiliy masalalarni hal qilish vazifasi yuklandi¹³⁷.

1926-yildan boshlab VKP(b) Markaziy Komiteti radioeshittirishga rahbarlik qilish haqida qaror chiqardi. Bu qaror radioeshittirishlar ustidan partiya rahbarligini ta'minladi¹³⁸.

Toshkentda radiostansiya qurilish ishlari 1926-yilda boshlandi¹³⁹. 1926-yilda chop etilgan gazetalarda respublikada radiostansiya qurilayotganligi, undan tarqalayotgan tovush qancha masofagacha yetishi hamda qurilish jarayoni to'g'risida ma'lumotlar berib borilgan. Unda respublikada radiostansiyaning qurilishi bu nafaqat fan-texnikani yangi yutuqlar bilan boyishi, balki savdo-sotiq, qishloq xo'jaligi, madaniyatni targ'ib etish bilan bog'liq bo'lgan¹⁴⁰.

Respublika matbuotida 1926-yillarda radio savodxonligini oshirish bo'yicha qilinishi kerak bo'lgan ishlar to'g'risida matbuotda maqolalar berib borilgan. Jumladan, radiostansiyaning ishga tushirish oldidan qilinishi zarur bo'lgan chora-tadbirlar to'risida ko'rsatmalar berilgan. Oldimida turgan eng asosiy vazifa deb, qishloq va shaharlardagi ommani radio savodxonligini oshirish ularga joylarda radio to'garaklari tashkil etish kerak to'garaklar tashkil qilmasdan turib, aholiga radio haqida uning imkoniyatlari yutuqlari va foydalanish usullarini tushuntirib bo'lmaydi, deb baholagan. Chunki bu davrdagi radio sohasida chop etilgan adabiyotlar chet tillarda bo'lib, mahalliy aholining ko'p qismi bu tillarni tushummas edi. Shu sababli, radioto'garaklarni tashkil etish uchun o'qituvchilardan foydalanish eng samarali usul, deb bilganlar. Bundan tashqari, radiosavodxonlik bo'yicha gazeta va jurnallar hamda respublika madaniyat markazlari ham yordam ko'rsatganlar. Keng xalq ommasiga tushuntirish ishlarida radioeshittirishdan beriladigan ma'lumotni og'izdan og'izga o'tib yuradigan ma'lumot bilan taqqoslagandagi ahamiyati qanday ekanligi to'g'risida tushuntirish ishlari olib borilgan.

Radiostansiyaning qurilish uchun kerak bo'ladigan 60 gektarli yer maydoni temiryo'l vokzalidan uzoq bo'lmagan, shahar chegarasiga yaqin bo'lgan joydan tanlandi. Bu radiostansiyaning qo'riqlash va xizmat ko'rsatish vazifasi radiostansiyadan uzoq bo'lmagan harbiy polkning xazinachisiga yuklandi¹⁴¹. Bu radiostansiya Mehnat va Mudofaa kengashining vakilligi va Kuchsiz Tok tresti zavodi bilan tuzilgan shartnoma asosida qurildi. Radiostansiyaning qurilishda Leningraddan kelgan tajribali muhandislar, soha rahbarlari faol ishtirok etdilar¹⁴². Birinchi radiogramma Moskva – Toshkent yo'nalishi bo'yicha harakatlanayotgan poyezd haqida edi. Mazkur stansiyalarga o'sha davrdagi eng yaxshi apparaturalar – Germaniyaning "Simens va Galske" zavodi asbob-uskunalari o'rnatildi¹⁴³.

Radiostansiya qurilishi uchun davlat tomonidan ajratilgan mablag' yetarli bo'lmaganligi tufayli respublika aholisi ham mablag' to'pladi¹⁴⁴. Chunki 1926-yilda "Правда Востока" gazetasida xalqning radioga bo'lgan qiziqishini orttiruvchi va qurilayotgan radiostansiya uchun o'z hissasini qo'shishga undovchi maqolalar tez-tez chop etib borildi. Jumladan, To'qimachilar soyuzining a'zosi V. V. Ivanov "Toshkentda radiostansiya qurishga 1 so'm rul topshiraman va Andijon hamda Toshkent shahar to'qimachilarini bu muhim ishga hissa qo'shishga chaqiraman" degan mazmunda gazetaga xat yo'llagan. Shuningdek, shu yil Mahalliy Radio Do'stlari jamiyati va kasaba uyushma tashkilotlari chaqiriqqa qo'shilib, radiostansiya qurilishi uchun pul to'plash ishlarida faol ishtirok etdilar.

Jumladan, Paskutskiy ismli shaxs radiostansiya qurilishi uchun 5 so'm pul topshiradi, bu ishga do'stlari Ter, Belskiy, Otoboyev, Gorodenskiy, Kampenus, Solnsev, Avez-Geldi, Mushnikov va Shevyalevlarni ham o'mak olishga chaqiradi [13]. Toshkent birjasining xodimlari radiostansiya qurilishi uchun 14 so'm 75 tiyin pul topshiradi. Bundan tashqari, fuqaro Braxforjel "Правда Востока"

gazetasida bosilgan ikkita maqolasining gonorarini (4 so'm 80 tiyin) topshiradi va Utkin, Vashchin (rayon komsomol tashkiloti), V.Ivanovani (O'rta Osiyo temiryo'l yacheykasi), Brodskiy (O'rta Osiyo Davlat universiteti (SAGU)) hamda SAGUning barcha professor va o'qituvchilarini o'mak olishga chaqiradi¹⁴⁵. Shuningdek, bu muhim ishga maktab jamoalari ham o'z hissasini qo'shadi. 3-maktab jamoasi chaqirig'iga qo'shilib, Pushkin nomli 6-maktab jamosi ham radiostansiya fondiga 5 so'm pul topshiradi. Radiostansiya qurilishi uchun yig'ilgan pul 186 so'm 55 tiyinni tashkil etdi¹⁴⁶.

Shu narsa diqqatga sazovorki, davriy matbuot o'z sahifalarida radio uchun alohida rukn ochdi va radiopriyomnik hamda antennalarni qanday o'rnatish haqida hamda radiolashitirishga bag'ishlangan juda ko'plab materiallar ko'rsatma va maslahatlar e'lon qilib borildi. Bunday materiallar XX asrning 20-yillari oxiri – 30-yillarida sobiq ittifoq ommaviy nashrlarida radio faoliyatiga bag'ishlangan gazetalarda, jurnallarda va dasturlarda muntazam ravishda chop etib borilgan. Jumladan, "Новости дня" ("Kun yangiligi") – "Радиопередача" jamiyatining haftalik gazetasi), "Радио в деревне" ("Qishloqda radio") – "Радиопередача" jamiyatining haftalik gazetasi), "Радиогазета" (eshittirishlar dasturini yoritib beruvchi haftalik gazeta), "Радио всем" ("Radio hamma uchun") – "Radio do'stlar jamiyati"ning nashri), "Радиослушатель" ("Radiotinglovchi") – jurnal, "Radio front" (SSSR XKS qoshidagi Butunittifoq Radiokomiteti nashri) va boshqa yana bir qator nashrlarni ko'rsatib o'tish mumkin¹⁴⁷.

Xuddi shu yillar bunday nashrlar O'zbekistonda ham chop etib borildi. "Radio burchagi" ("Qizil O'zbekiston"), "Radioelektronika" ("Семь дней" jurnali), "Radio" ("Правда Востока"), "Radio ishqibozlari burchagi" ("Ishchi") gazetasi ruknlari ostida berib borildi¹⁴⁸.

"Kuchsiz tok" tresti stansiyani 1926-yilning yanvarida qurib bitkazadi. Kelishilgan shartnomaga muvofiq radioapparatlarga jihozlash bilan jihozlab, yanvarning oxirida O'rta Osiyo Iqtisodiy Kengashi Sovetiga topshiradi. Ushbu radiostansiyaning foydalanishga topshirilishi oldidan tayyorlangan moliyaviy hisobga ko'ra, jami 2297 rub. 20 kop. sarf etilgan.

1925-yilda Moskva radiosi orqali O'zbekiston kommunistik partiyasi birinchi syezdi ishi haqida translyatsiya berilgan. Lekin O'zbekistonda radio tashkil etilgan kun 1927-yilning 11-fevralida Toshkent radiostansiyaning tatanali ravishda ochilishi bilan bog'lanadi [18.154]. Dastlabki radio orqali eshittirish beshta kichik xonadan iborat pastqamga eski uyda atigi ikki soatcha davom etgan edi. 1930-yilga kelib radioeshittirishlar vaqti sutkasiga 9 soatdan ortib ketdi.

Biroq ishlab turgan bu radiostansiyalarning quvvati O'zbekistonning hamma joyiga radio eshittirish yetkazish uchun yetarli emas edi. Shuning uchun Toshkentda 25 kilometrlik quvvatga ega bo'lgan radiostansiya qurishga qaror qilindi. Bu radiostansiya 1929-yilning oxirlarida qurib bitkazilib, 1930-yildan boshlab ishga tushirildi [19.3]. Bu davrda radio orqali dokladlar, shubhatlar va konsert dasturlari eshittirilgan. Radiogazetalar tashkil etishga alohida e'tibor berilib, ular asosan tashviqot va targ'ibot xarakteriga ega bo'lib, "Paxta uchun kurash", "Ozod ayol", "Traktor", "Kolxoz" kabi eshittirishlar shular jumlasidandir. Radio gazetalari ommaviy axborot vositalarini faqat to'ldirib qolmasdan, balki o'sha davrda ma'lum ma'noda axborot tarqatishda uning o'mini ham bosdi. Buning ustiga radio orqali tarqatilayotgan axborot katta auditoriyani qamrab olish imkoniyatiga ega edi.

1928-yil iyulida Mehnat va mudofaa soveti "Radioeshittirishlarni qayta tashkil qilish haqida" qaror qabul qildi va unga ko'ra, "Radioeshittirish" aksionerlik jamiyati tugatildi. SSSR hududida radioeshittirishlarni tashkil etish va boshqarish ishlari Pochta va telegraf xalq komissarligi ixtiyoriga topshirdi. Ushbu xalq komissarligi tarkibida maxsus radio boshqaruvi tashkil etildi hamda 1931-yildan boshlab xalq komissarligi qoshidagi Butun ittifoq radioeshittirish komiteti, 1932-yildan esa Pochta va telegraf xalq komissarligi qayta tashkil etilishi munosabati bilan SSSR Aloqa xalq komissarligi Butun ittifoq radioeshittirish komiteti deb yuritila boshladi. 1933-yildan SSSR xalq komissarlari soveti qoshida radiolashitirish va radio eshittirish butun ittifoq komiteti nomli boshqaruv organi tashkil etildi.

¹³⁶ Nazarjonov T, Azizova M. Sharh va fikr- mulohazalar.

<http://uz.infocom.uz/2013/08/07/radioaloqa-texnologiyalari-va-radioeshittirish/>

¹³⁷ Rixsiyev B.To'lqinlar qanotida. – T.:O'zbekiston, 1967. – B.6.

¹³⁸ Rixsiyev B.To'lqinlar qanotida. – T.: O'zbekiston,1967. – B. 9.

¹³⁹ O'zMA, R.837-fond, 5-ro'yxat, 253-yig'majild, 15-varaqa.

¹⁴⁰ Правда Востока, 1926. – 15- iyu.

¹⁴¹ O'zMA, R.837-fond, 5-ro'yxat, 253-yig'ma jild, 16-varaqa

¹⁴² O'zMA, R.837-fond, 5-ro'yxat, 253-yig'ma jild, 16-varaqa

¹⁴³ Nazarjonov T, Azizova M. Sharh va fikr- mulohazalar.

<http://uz.infocom.uz/2013/08/07/radioaloqa-texnologiyalari-va-radioeshittirish/>

¹⁴⁴ Правда Востока . 1926. – 20 июня.

¹⁴⁵ Qizil O'zbekiston, 1927. – 4-mart.

¹⁴⁶ Shadmanova S. O'zbekiston shaharlaridagi transformatsiya jarayonlari (1917-1941-yillar). – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2015. – B.154.

¹⁴⁷ Shadmanova S. O'zbekiston shaharlaridagi transformatsiya jarayonlari (1917-1941 yillar). – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2015. – B.155.

¹⁴⁸ Rixsiyev B., Shoumarov H. Toshkentdan gapiramiz // Fan va turmush. – Toshkent, 1969. – №5. – B.3.

1928-yilda O'zbekistonning qator shaharlarida radioeshittirish qabul qurilmasi mavjud bo'lib, Farg'ona vodiysi shaharlaridan Qo'qonda 15 ta bunday qurilma ishlab turgan¹⁴⁹. Radio eshittirishlarning keng imkoniyati hisobga olinib, respublika shahar hamda qishloqlari klublari va qizil choxonalar, kolxoz va sovxozlari, maktablarda radio nuqtalar tashkil etilib, ularda sovet qurilishining "yutuqlari" targ'ib qilingan. Shu bilan birga aholi turli xabarlarini radio orqali bilish imkoni paydo bo'ldi. Boshqa ommaviy axborot vositalari kabi radioeshittirishlar ham davlat tomonidan qattiq nazorat ostiga olindi. 1927-yil yanvarda VKP(b) markaziy komiteti tomonidan barcha radioeshittirishlarning dasturlarini partiya nazoratidan o'tkazish majburiyligi haqida qaror qilinadi. Respublikaning keksa jurnalistlaridan biri Orif Ayyubov xotirlashicha, 1930-yilning oxirlarida radiogazetada tanqidiy materiallar ko'payib ketganligi uchun shaxsan O'zbekiston kommunistik partiyasi markaziy komitetining birinchi sekretari A. Ikromov radiostudiyaga telefon qilib, qattiq dakki beradi hamda asosiy e'tiborni yutuqlarni tarannum etuvchi reportaj, lavha va ocherklar eshittirishga qaratishni uqtiradi¹⁵⁰.

Dastlabki yillarda radioeshittirishlarda faqat axborot berilgan bo'lsa, keyinchalik u aholini estetik jihatdan tarbiyalashga ham xizmat qilgan, unda turli konsert va badiiy dasturlar berila boshladi va efir vaqtining ko'p qismini egallay boshladi.

Respublikaning boshqa shaharlarida ham radio eshittirish ishlari keng yo'lga qo'yila boshladi. 1927-yil mayabrda O'zbekistonning o'sha vaqtdagi poytaxti – Samarqand shahrida radiostansiya ishga tushirildi, 1929-yilda bu yerda 4 kilovatt quvvatga ega bo'lgan radiostansiya qurib bitkazildi. 1927-yilda haftasiga 3 marta to'rt soatdan o'zбек tilida eshittirishlar olib borilgan bo'lsa, 1937-yilda Toshkent va Samarqand radiostansiyalari 8 ta tilda 30 soatdan eshittirishlar olib bora boshladi¹⁵¹.

1928-yilda Andijonda 274 ta radio nuqta [22.155] bo'lgan, 1936-yilda ularning soni 4 baravar ko'paygan. 1929-yildan boshlab Andijon radiouzeli Moskva, Sverdlovsk, Boku va Odessadan retranslyatsiya qilgan [23] O'zbekistonda 1936-yilda 20 mingta radionuqta mavjud edi. Shunga qaramasdan, radio O'zbekistonda yuksak mavqega ega emasligi respublika rahbarlari tomonidan e'tirof etilgan hamda bunga ikkita sabab – kerakli mutaxassislar yetishmasligi va radio texnikasining o'zi past darajada ekanligi sabab qilib ko'rsatilgan[24.505].

Ikkinchi jahon urushi yillari O'zbekiston frontning suyangan tog'i – front ortiga aylandi. Ta'bir joiz bo'lsa, agar dushman hamlasini qaytarayotgan qo'shinlarimizni qudratli, afsonaviy devga o'xshatsak, uning joni ana shu front ortida edi.

Juda ko'p zavod, fabrikalar O'zbekistonga ko'chirib kelindi. Toshkent radiosi Moskvadan ko'chirib keltirilgan Chkalov nomli zavodda ishlab chiqarilgan harbiy samolyotlar to'g'ri frontning oldingi marralariga uchib borib, fashist qo'shinlariga qiron keltirayotgani, Toshkentdan eshelonlarga ortib yuborilayotgan jangovar tanklar dushman qo'shinlarini kun-payakun qilyotgani haqida xushxabarlar berib bordi. O'zbekiston frontning aslahaxonasiga aylanganini qayta-qayta ta'kidlab turdi. Frontga madad bo'lsin deb ikki smenada ishlayotgan ishchilar o'z ish haqlarining bir qismini, dehqonlar so'nggi jamg'armalarini front uchun samolyotlar, tanklar ishlab chiqarishga hadya etishardi. Radiojurnalistlar O'zbekistondan frontga oziq-ovqat, kiyim-kechak olib ketayotganligi haqida reportajlar berib bordilar.

Xalq radioni hayajon, umid bilan tinglardi. Chunki kimningdir farzandi, kimningdir otasi, akasi, ukasi, nevarasi frontda jang qilayotgan edi. Ayniqsa, "Frontdan xatlar", "Frontga xatlar" degan eshittirishlar keng xalq ommasining e'tiborini o'ziga tortdi. Bu front va front ortining o'ziga xos muloqoti edi. Har kuni radio dargohiga keksa otalar, onalar kelishardi. Ular: "Bolam, qaragin, o'g'limdan xat bormi?" yoki "Men ham o'g'limga radio orqali xat yubormoqchiman, yozib bermaysanmi, jon bolam" deb iltijo qilardilar.

Shoir Hamid Olimjon urushning birinchi kuniyoq yozgan she'rini radio orqali o'qib bergandi. Mana, shu she'rning o'qilganiga ham 50 yildan oshibdi. Hamid Olimjonning o'zi o'qigan bu she'r hozir ham respublika radiosining nodir yozuvlar xazinasida saqlanib kelmoqda.

Urush yillari O'zbekistonda yashab ijod etgan Aleksey Tolstoy, Anna Axmatova, Konstantin Simonov, Korney Chukovskiy, Lugovskoy, Petr Pavlenko, Iosif Utkin, Semen Gudzenko, Eddi Ognitsvetning front orqasida fidokorona mehnat qilayotgan o'zbek xalqi haqidagi o'tli so'zlari, she'riy satrlari goh rus, goh ukrain, goh belarus tillarida radioda yangrab turdi. Kompozitor Nikita

Bogoslovskiy "Shalandi" degan mashhur qo'shig'ini Toshkentda yaratdi. Bizning radiomiz xodimlari uning birinchi tinglovchilari bo'ldilar.

Urush yillari radioeshittirish qo'mitasi juda ko'p injener-texnik xodimlar, jurnalistlar, adabiyot va san'at ahllari uchun katta ijod va tajriba maktabi bo'ldi. Ular o'z ijodiy faoliyatlarini jurnalist sifatida odiy xabar yozishdan boshlab, yirik badiiy asarlar yaratuvchi adib darajasiga ko'tarildilar. Urush ularni tezkor, hozirjavoblik bilan ishlashga, har qanday qiyinchiliklarga bardosh berishga o'rgatdi. O'sha yillari yozuvchilardan Oydin Sobirova, Nasrullo Oxundiy, Adham Rahmat, Hakim Nazir, Mirmuhsin, jurnalistlardan Toshqin Mo'minov, V.M.Arkt, D.N.Protopopov, Nu'mon G'ulomov, Ye.A.Moiseeva, Poshsho G'aniyev, Lyudmila Zelenskaya, Vladimir Mixaylov, diktorlardan Hamid G'ulom, Turab To'la, Qodir Mahsumov, Hurriyatxon Nabiyeva, Ziyoda Aminova, Tuyg'unoy Yunusxo'jaeva uyquni, oromni bilmay mehnat qildilar.

Jurnalist, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi Toshqin Mo'minov o'sha kunlarni shunday xotirlaydi: "So'nggi axborot" tahririyatida muxbir bo'lib ishlardim. Urushning birinchi kuniyoq frontga ketdim, 1943-yilda yarador bo'lib, yana radioga ishga qaytib keldim. Urush sharoiti tezkorlik bilan ishlashni taqozo etardi. Shoshilinch xabarlarini to'g'ri qo'lyozma holda efirga o'qiyverardik. Tahririyatda bir divan bor edi. Navbati bilan oz-oz mizg'ib olardik. Uyg'a ham bir haftada bir marta berardik"¹⁵².

Yozuvchi Hakim Nazir urushning boshlanishidan to'g'alaba kunigacha, undan keyin ham radioeshittirish qo'mitasining turli tahririyatlarida ishladi. U odiy jurnalistlikdan bolalar adabiyotining yirik namoyandasi darajasiga ko'tarilgan, "O'zbekiston xalq yozuvchisi" faxriy unvoniga sazovor bo'lgan adiblarimizdan biri. Hakim Nazir radioda juda ko'p yosh jurnalistlarni tarbiyalab voyaga yetkazgan mehribon va g'amxo'r ustozdir.

Muxbir endigina yozgan xabarini, yozuvchi ocherk yoki hikoyasini, shoir she'rini hali siyohi qurimasdan tezroq xalqqa o'qib berish uchun radioga chopardi... Mashinka bo'limida o'z xabarini shoshilinch aytib turib yozdirayotgan jurnalisti, yo'lakda muharrirga hozirgina oqqa ko'chirilgan she'rini o'qib berayotgan shoirni, tahririyatda hozirgina oqqa ko'chirilgan ocherkini ustidan ko'rib o'tirgan yozuvchini, studiya oldida efirga chiqish uchun ming hayajon bilan tayyorgarlik ko'rayotgan xonanda yoki sozandani uchratish mumkin edi.

Har kuni qutlug' dargohga o'nlab fan, madaniyat arboblari oqib kelardi. Oybek, Hamid Olimjon, G'afur G'ulom, Shayxzoda, Abdulla Qahhor, Mirtemir, Uyg'un, Sobir Abdulla yangi yozgan she'rilarini, hikoyalarini ilk bor radio orqali o'qib berardilar. "Frontdan xatlar" eshittirishida o'qilgan jangchi Cheburixinning G'afur G'ulomga maktubi hamon yodimda. Unda: "Muhtaram G'afur G'ulom! Sizing "Иправда" gazetasida bosilgan "Sen yetim emassan" she'ringizni o'qidim. Bu she'ringiz ustiga to'kilgan ko'z yoshimni sizning asaringizga bo'lgan hurmatim deb biling. Endi Sizing yurtingizga evakuatsiya qilingan o'g'lim taqdiri uchun xotirjamman. Jangchi Cheburixin", degan satrlar bor edi. G'afur G'ulomning "Sen yetim emassan" she'ri radioning nodir yozuvlari xazinasida avaylab saqlanmoqda. Bu she'rni G'afur G'ulomning o'zi o'qigan.

"So'nggi axborot" dasturi ko'paytirildi. U har ikki haftada efirga chiqib turdi. Xalq bu dasturning biror sonini o'tkazib yubormaslikka harakat qilardi. Har kuni kech kirishi bilan radioga san'atkorlar kela boshlardi. Jumladan, Yunus Rajabiy rahbarligidagi ansambl, Jo'raxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov, Karim Mo'minov, Berta Davidova kechqurun soat 9 dan 10 gacha bo'ladigan konsertga tayyorgarlik ko'rardi. Uni Tuyg'unoy Yunusxo'jayeva bilan Hamid G'ulom olib borardi. Orada she'rilar o'qilardi. O'zbekiston xalq yozuvchisi Mirmuhsin radioda ishlagan yillari haqida shunday deydi: "Radioga ishga keldim-u ijodiy muhitning noq o'rtasiga lop etib tushgandek bo'ldim. G'afur G'ulom yangi she'rlari bilan chiqishni uyushtirdim. Toshkentga A.Lohutiy kelganidan darak torib, "Националь" mehmonxonasiga yugurdim, uning radioga chiqishini tashkil qildim. Shu orada Rizamat Musamammedovning Do'rmon tomondagi uzumzoriga borib kelib maqola yozdim. Samarqanddan Toshkentga kelgan Sadridin Ayniy domlani eshittirishga taklif qildim. Toshkentning "Birinchi may" ko'chasida yashab turgan Anna Axmatovani radioga olib chiqdim. Aleksey Tolstoy yozuvchilar uyushmasining raisi Hamid Olimjon qabulida ekanini eshitib, u bilan uchrashish uchun o'sha zahoti u yerga yetib bordim".

¹⁴⁹ Shadmanova S. O'zbekiston shaharlaridagi transformatsiya jarayonlari (1917-1941-yillar). – Toshkent: Adabiyot uchunlari, 2015. – B.155.

¹⁵⁰ Xo'jayev F. Radio frontni qayta quraylik / Xo'jayev F. Tanlangan asarlar. III tom. – Toshkent: Fan, 1980. – B. 505.

¹⁵¹

¹⁵² Burhon U. O'zbekiston radiosining qudratli ovozi // O'zbekiston matbuoti. – 1997. - №5. – B. 18-20.

Haqiqatni ham Soʻfiya opa radioning qizi, opasi va Turob Toʻla karomat qilib aytganlaridek, bugungi kunda uning ardoqli momosidir. U kishi havas qilsa arzgulik hayot kechirdilar. 16 yoshida, 1931-yili ana shu qutlugʻ dargohga oddiy texnik xodima sifatida kirib kelgan Soʻfiya Buxarayeva keyinchalik bir necha yil radio qoʻmitasi raisining oʻrinbosari lavozimida ham ishladilar, uzoq vaqt musiqiy eshittirishlar tahririyatida xizmat qildilar, qancha-qancha shogirdlarga murabbiy boʻldilar.

Soʻfiya Buxarayevaning tengdoshi, ogʻir urush yillari u bilan hamkor va hamjihat boʻlib mehnat qilgan Oʻzbekiston xalq yozuvchisi Hakim Nazir shunday hikoya qiladi: “Soʻfiya Shokirovna respublikamiz radiosining toʻngʻich xodimlaridan. Radioga uning juda koʻp mehnati singgan. Jamoadagilarning katta-yu kichigi u kishini “opa”, “onajon” deb hurmatlashi bejiz emas. Soʻfiya opani nafaqat radioning bilimdoni, samimiy maslahatgoʻy, eng yaqin yordamchi sifatida oʻzlariga juda yaqin koʻrishadi. Men 1942-yilning boshlarida radioga ishga kelganman. Siyosiy axborotlar tahririyati meni yoʻllaganlardan biri Soʻfiya Shokirovna boʻlgan. Ushoqqina yosh qiz oʻsha vaqtdayoq respublika radiosi raisiga oʻrinbosar boʻlgan ekan. Men radioda 11 yil ishlagan boʻlsam, muttasil Soʻfiya Shokirovna bilan muloqotda boʻldim. Turli shahar, qishloq va viloyatlarga ijodiy safarga chiqib, ilgʻor zamondoshlarimiz, mashhur kishilar haqida eshittirishlar tayyorlaganimiz hamon yodimda”¹⁵³.

Oʻsha dahshatli urush yillari eshittirishlar dasturi tubdan oʻzgartirilib, radio zimmasiga katga masʼuliyat yuklandi. Radio – front orqasining eng jangovor, hozirjavob ommaviy axborot vositasiga aylandi. Juda ogʻir sharoitda ishlashga toʻgʻri keldi. Magnitofonlar yoʻq edi. TASS va Sovinformbyuro materiallari Moskvadan translyatsiya vaqtida “Shorinafon”ga yozib olinib, zudlik bilan oʻzbek tiliga tarjima qilinardi. Shu ishlarni tashkil qilishda Soʻfiya Shokirovna ham jonbozlik koʻrsatdi.

Soʻfiya Buxarayevaning faoliyati koʻp qirrali. U kishi bir necha yillar musiqiy eshittirishlar tahririyatida ishladi. Qanchadan-qancha buyuk hofizlar, sozandalar ijrosidagi kuy va qoʻshiqlarning magnit tasmasiga tushirilishda u kishining xizmatlari beqiyos.

“Radioda magnit plyonkasiga yozuvlar tushirish dastlab 1946-yilda boshlangan. Ungacha “Shorinafon” degan apparat ishlatilardi, – deb hikoya qiladi, Soʻfiya opa. – U paytda faqat kichik-kichik asarlar yozilardi. Moskva radiosi respublikamizga ovoz yozuvchi brigadalarni yuborib turardi. Esimda, birinchi marta brigada 1949-yilda Toshkentga kelganida bu voqea bir bayramdek boʻlib ketgandi. Brigada

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Рихсиев Б.А. Становление и развитие Узбекского радиовещания (1917-1937 гг). Автореф.дисс на соиск.канд. истор. наук. – Т; 1972.
2. Есин А.Ф. Деятельность Компартии Узбекистана по повышению роли радиовещания и телевидения в коммунистическом воспитании трудящихся (на материалах радиовещания и телевидения Узбекистана 1959-1966 гг) : Автореф.дисс на соиск.канд.ист.наук. – Т; 1977.
3. Мадреймов Т. История и развития средства массовой информации в Каракалпакистане в 1930-1990 гг. (радиовещание и телевидение). Автореф.дисс на соиск, канд. истор.наук. – Т; 1997.
4. Саломуллаев Х.С. Ўзбекистонда алоқа воситаларини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари, ютуқлари ва муаммолари, (тарихий нуктаи назар 1917-1941). Автореф. дисс на соиск, канд. истор. наук. – Т; 1994.
5. Маврулов А. Культура Узбекистана на современном этапе: общее состояние, проблемы, тенденции развития (середина 70-х. – 1990 гг.). Автореф.дисс на соиск, доктор. истор. наук. – Т; 1993.
6. Эргашева Ю. Культура Узбекистана: состояние, тенденции и проблемы развития (50–60-е год). Автореф. на соиск, доктор канд. истор. наук. – Т; 1998.
7. Temirova M, Imomnazarova Y. Mustaqillik yillarida Oʻzbekistonda radio: rivojlanishi, yoʻnalishlari va transformatsiyasi. – Т., 2017. – В.
8. NazarjonovT, AzizovaM. [Sharh va fikr-mulohazalar.](http://uz.infocom.uz/2013/08/07/radioaloqa-texnologiyalari-va-radioeshittirish/)
9. Rixsiyev B. Toʻlqinlar qanotida. . – Т.:Oʻzbekiston, 1967. – В.6.

davomiyligi 20 soatga yaqin har xil janrdagi asarlarni va badiiy jamoalar ijodini magnit tasmasiga tushirdi. Rahbariyat tomonidan brigadaning tashkiliy ishlari menga topshirilgan edi. Kelgusida Moskva radiosiga borib badiiy kengashda qatnashishga toʻgʻri keldi. Men juda hayajonlandim. Ketishim oldidan Yunus Rajabiy bilan asarlar roʻyxatini koʻzdan kechirdik”. 1966-yilgacha Toshkent radioda 7 ta studiya mavjud edi. Zilzila paytida radio xonalari qattiq shikast koʻrganligi sababli eshittirishlarni koʻchma tovush yozuv avtobusidan berishga toʻgʻri keldi. Tez orada 5 qavatli yangi bino bitkazildi va studiyalar soni 12 taga yetdi¹⁵⁴.

Shunday qilib, dastlabki paytda Toshkent radiosi orqali haftada uch yoki toʻrt marta: soat 5 dan 7 gacha rus tilida, soat 7 dan 9 gacha oʻzbek tilida eshittirishlar berilar edi. Radio eshittirish dasturlari gazeta oʻqib berish va konsertdangina iborat edi. 1960-yillar oxirlariga kelib oʻzbek radiosi bir kecha-kunduzda 33 soatga yaqin eshittirish berdi. Jami radioeshittirishlarning 15 soatini oʻzbek tilidagi, 8 soatdan ortiqrogʻini rus tilidagi, 1 soatini boshqa respublika xalqlari tilidagi, 7 soatini tashqi mamlakatlar xalqlari tillaridagi eshittirishlar tashkil etdi.

Xulosa va takliflar. Bu yillarda tamal toshi qoʻyilgan Oʻzbekiston radiosi rivojlanib, eshittirishlar hajmi oshib, sifati yaxshilanib bordi, xorijiy mamlakatlarga moʻljallangan eshittirishlar ham tayyorlana boshladi. Oʻzbekiston aholisi radio orqali axborotlardan xabardor boʻlib turdi, uzoq qishloqlarda uzoq yillar yagona axborot vositasi boʻlib xizmat qildi. Shu bilan birga aholi madaniy hordiq ham olishda undan foydalandi. Ammo, sovet hukumati radioni oʻz gʻoyalarini targʻibot qilishda keng qoʻlladi. Tadqiqot natijalari, radioning boshqa ommaviy axborot vositalariga nisbatan keng imkoniyatlarga ega boʻlishiga qaramay, bugungi kunda jamiyatdagi oʻrni pasayib borayotganligini hisobga olib **quyidagi takliflarni** ilgari surish mumkin:

1. Mavzu yuzasidan olib borilgan izlanishlar va arxiv hujjatlaridagi maʼlumotlar hamda adabiyotlarning ilmiy tahlilidan kelib chiqib tadqiq etilayotgan va undan keyingi davrlarda radiotinglovchilarining qatlami asosan kimlar boʻlganligini hamda eshittirishlarning bu qatlam egalari va hukumatga qanday taʼsir oʻtkaza olganligi natijalarini chuqurroq tahlil etish zarurligini koʻrsatadi.

2. Globallashuv va fan-texnika taraqqiyoti tezlik bilan rivojlanib borayotgan bir davrda radio bu imkoniyatlardan ortda qolmoqda. Shu sababdan, radioni ham internet imkoniyatlaridan foydalanishga oʻtkazish.

9. Rixsiyev B.Toʻlqinlar qanotida. – Т.: Oʻzbekiston,1967. – В.
10. OʻzMA, R.837-fond, 5-roʻyxat, 253-yigʻmajild, 15-varaq.
11. Правда Востока, 1926. – 15-iyun.
12. OʻzMA,R.837-fond, 5-roʻyxat, 253-yigʻma jild, 16-varaq
13. OʻzMA,R.837-fond, 5-roʻyxat, 253-yigʻma jild, 16-varaq
14. Nazarjonov T, Azizova M. Sharh va fikr- mulohazalar. <http://uz.infocom.uz/2013/08/07/radioaloqa-texnologiyalari-va-radioeshittirish/>
15. Правда Востока. 1926. – 20 июня.
16. Qizil Oʻzbekiston, 1927. – 4-mart.
17. Shadmanova S. Oʻzbekiston shaharlaridagi transformatsiya jarayonlari (1917-1941-yillar). – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2015. – В.154.
18. Shadmanova S. Oʻzbekiston shaharlaridagi transformatsiya jarayonlari (1917-1941-yillar). – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2015. – В.155.
19. Rixsiyev B., Shoumarov H. Toshkentdan gapiramiz // Fan va turmush. – Toshkent, 1969. – №5. – В.3.
20. Shadmanova S. Oʻzbekiston shaharlaridagi transformatsiya jarayonlari (1917-1941-yillar). – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2015. – В.155.
21. Xoʻjayev F. Radio frontni qayta quraylik / Xoʻjayev F. Tanlangan asarlar. III tom. – Toshkent: Fan, 1980. – В. 505.
22. Burhon U. Oʻzbekiston radiosining qudratli ovozi // Oʻzbekiston matbuoti. – 1997. - №5. – В. 18-20.
23. Burhon U. Oʻzbekiston radiosining qudratli ovozi // Oʻzbekiston matbuoti. – 1997. - №5. – В. 22.
24. Rixsiyev B., Shoumarov H. Toshkentdan gapiramiz // Fan va turmush. – Toshkent, 1969. - №5. – В.3.

¹⁵³ Burhon U. Oʻzbekiston radiosining qudratli ovozi // Oʻzbekiston matbuoti. – 1997. – №5. – В. 22.

¹⁵⁴ Rixsiyev B., Shoumarov H. Toshkentdan gapiramiz // Fan va turmush. – Toshkent, 1969. – №5. – В.3.